

Діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта» в
м. Олександрівськ

Ключові слова: товариство «Просвіта», національна культура,
національна свідомість, націєтворення.

Одним із неповторних явищ доби національно-демократичної революції були культурно-освітні товариства «Просвіта». У цей час вони були покликані розв'язувати питання духовно-освітнього, національного розвитку населення України і були чи не єдиними громадськими організаціями, які опікувалися видавництвом, утворювали бібліотеки та читальні, відкривали освітні заклади, влаштовували лекції, літературно-вокальні вечори, театральні заходи, популяризували все українське.

11 березня 1917 р. у губернському Катеринославі було скликано установчі збори, які мали на меті відновити діяльність місцевої «Просвіти», забороненої у січні 1916 р. На зборах затверджено новий статут, обрано раду (правління), засновано комісії за напрямками роботи. Ухвалено відкрити філії товариства у населених пунктах, звідки надійшли відповідні заявки, зокрема в Олександрівську. Вже 24 березня того ж року, було створено «Просвіту» в Олександрівську, до якої в перший же вечір записалося більш як 150 осіб. Ініціаторами утворення нового товариства виступили представники міської інтелігенції: робітники, вчителі, студенти, навіть, учні середніх шкіл. До ради товариства увійшли Лазаренко, Ткаченко, Янчук, Обраменко, Зиненко, Козачук, Похілов, Безверхий, Сіваш та інші. В першому параграфі статуту осередку було записано, що «Товариство «Просвіта» ставит своїм обов'язком: працювати для розвитку просвіти й добробуту українського народу, а тако ж для його політичного виховання і взагалі для розвитку української національної культури».

Відповідно до статуту товариства просвітяни об'єднувались в певні секції чи комісії: «Засноване в г. Олександрівську Українське Т-во «Просвіта», дбає про добробут свого народу, національне і політичне его виховання, заснувало де кілька комісій, як то: шкільну, бібліотечну, театральну, та інші».

Одним із першочергових завдань просвітян було отримання постійного приміщення для діяльності. 10 липня 1917 р. голова Ради Олександрівського Українського товариства «Просвіта» Лазаренко звернувся до міської управи з проханням передати просвітянам Народний дім. Оскільки товариство «...могло б свою працю іще ширше розвинути для піднесення української національної культури свого народу, і найбільш тут, в Олександрівську, котрий стоїть якраз в тім місці, де була перша запоріжська Січ на острові Хортиця, і котрий відомий всякому українцю».

Наступного дня, з ініціативи Ради «Просвіти» в Олександрівську відбулося спільне засідання міських осередків українських організацій і партій, присвячене передачі Народного дому просвітянам. На засіданні були присутні представники Української соціал-демократичної робітничої партії (Д. Балика, Ю. Черниш, Я. Бабич), Української партії соціалістів-революціонерів (О. Радомський, П. Позняк, К. Кіт та Г. Кугаєнко), залізничної української організації Катеринівської залізниці — куреня «Хортиця» (П. Мусійченко), української залізничної організації Південної залізниці — куреня «Січ» (О. Яковина). «Просвіту» представляли Ю. Магалевський, О. Лазаренко та О. Ткаченко.

Всі представники вищенаведених українських організацій і партій міста Олександрівська одноголосно постановили: «... цим протоколом звернутись до Олександрівської Міської Управи з Заявою, що вони найрішучіше підтримують прохання «Просвіти», бо визнають, що революція, розбивши кайдани з українського народу, відкрила перед ним широкі шляхи праці для кращої будучини України і що огнище української думки і праці повинно міститись тільки в «Народньому Домі», збудованому на кошти трудового народу».¹¹¹

Не зважаючи на брак коштів та відсутність приміщення (на початку свого функціонування) просвітяни провадили активну діяльність: при товаристві діяли театральна та співоча трупа, проводилися лекційні заняття, функціонувала бібліотека-читальня. Просвітяни влаштовували у міському саду

платні гуляння на користь товариства, які мали величезний пропагандистський вплив на населення. На центральній вулиці міста, Соборній, було відкрито просвітянський кіоск для продажу українських книжок, які користувалися значним попитом.

В січні 1918 р. до міста прибув 1-й Петроградський загін на чолі з Поляковим. Зі встановленням у місті радянської влади, розпочалися розстріли й репресії, що змусило товариство перейти до «зваженої» діяльності. У лютому 1918 р. була заборонена діяльність церкви. Невдоволення нової влади викликала панахида за Т. Шевченком. Мешканець Олександрівська Г. Гордієнко згадував: «Тоді в очах советської влади Шевченко був таким самим «контрою», як напр. і Грушевський, тоді большевицькі банди ще виколували очі на портретах Шевченка й самі портрети його профанували, дерли, топтали їх».^{IV}

Проте, вже в квітні 1918 р. місто зайняли австро-німецькі, до складу яких входив полк Українських Січових Стрільців (УСС) та частини кримської групи війська УНР.

З перших днів перебування у Олександрівську Січові Стрільці приєдналися до громадського українського руху, тісно співпрацюючи з «Просвітою»: допомагали місцевим активістам організувати політичну, військову та освітню напрямки діяльності. Стрільці запрошували викладати на курсах українознавства для залізничників, займалися упорядкуванням бібліотеки «Просвіти», співпрацювали з місцевими українськими газетами, зокрема тижневиком «Січ». У міському парку відбувалися гуляння, грав стрілецький оркестр. По всьому місті спільно організовували читальні, освітні гуртки, вистави з української класики, навчаючи грамоти місцеве населення і навіть впливаючи на мову богослужіння.

Після гетьманського перевороту, провідну роль у суспільно-політичному житті почали відігравати заможніші, здебільшого русифіковані верстви населення. Вони почали пристосовувати до себе навколишнє середовище, надаючи йому вигляду дореволюційних часів. В цей час «Просвіта» втрачає свої позиції, як в культурному, так і в політичному житті міста. Українізація Олександрівська призупиняється. Написи на крамницях, які ще були українські, зникали, залишалися російські. Лекції проводилися рідше, бібліотека-читальня пустувала. Зал для проведення лекцій доводиться вимагати із застосуванням погроз.

Наступне піднесення українського руху в Олександрівську пов'язане з встановленням влади Директорії. Не зважаючи на занепад діяльності під час гетьманату, Олександрівська «Просвіта» змогла активізуватися за дуже короткий час. Нажаль, це явище було нетривалим, наступні зміни влади здобутки просвітян поступово звели нанівець. Діяльність товариства «Просвіта» денікінці забороняли, а більшовики впроваджували політику більшовизації просвітницького руху, проте, він і надалі продовжував виконувати роль провідника українського національно-культурного відродження. Не досягнувши своєї мети, радянський режим почав процес ліквідації «Просвіт», як «не надежных».

Уряди Української Народної Республіки спрямовували «Просвіти» на потреби визвольних змагань та культурно-освітнього виховання, більшовицька влада прагнула нейтралізувати і залучити їх на свій бік, інші учасники громадянської війни та інтервенції взагалі ставилися до них вороже. До честі просвітницького руху в місті належить те, що, незважаючи на різні політичні підходи до його розвитку, він зумів у 1917–1920 рр. зберегти своє обличчя, призначення, залишитися вірним засадам українського національно-культурного відродження.

Підводячи підсумки щодо діяльності товариства можна сказати, що просвіт'яни, які дбали про розвиток національної свідомості, громадської активності населення, піклувалися про виховання почуття любові до України та її славного минулого, дбали про піднесення культури. «Просвіта» м. Олександрівськ розбудовувалось в умовах частішої зміни політичних режимів і урядів, подій громадянської війни та окупації. Проте загальне революційне піднесення, національно-визвольна боротьба українського народу виявилися благодатним джерелом для функціонування товариства, яке стало яскравим виявом національно-культурного відродження. На відміну від першого і другого етапу просвітництва, коли воно було справою інтелігентів та

ентузіастів, малопотужним за кількісними показниками та формами й методами роботи, на його третьому етапі (1917–1920 рр.) просвітництво перетворилося у масове явище, поширилося і проникло практично у всі куточки міста, серед всіх верств населення, удосконалило структуру та можливості діяльності, стало носієм національно-культурних потреб українського народу.

ⁱ ДАЗО, Ф-24, оп. 7, спр. 44, арк. 1-а.

ⁱⁱ Там саме, Ф-24, оп. 7, спр. 44, арк. 1-а зв.

⁵ Там саме, Ф-24, оп. 7, спр. 44, арк. 10 зв.

^{iv} Там саме, Ф-24, оп. 7, спр. 95, арк. 48.